Din istoria balneologiei: Ferentz Nyulas despre apele medicale din Transilvania (1800)

Emilia-Camelia SĂRAC

Universitatea „1 Decembrie 1918" din Alba Iulia
Şcoala Doctorală de Istorie
"1 Decembrie 1918" University of Alba Iulia, Doctoral School, History
Str. N. Iorga, nr. 11-13, 510009, Alba Iulia, România,
tel: +40-0258-811412, fax:+40-0258-806260,
e-mail: secretariat_istorie@uab.ro
Personal e-mail: camelia.sarac89@yahoo.com

From the history of balneology: Ferentz Nyulas about medical waters from Transylvania (1800)

Used since ancient times to treat various diseases, medical waters from Romania have been studied since the XVIIIth century by doctors, pharmacists and chemists among them standing out Ferentz Nyulas, Hungarian doctor and chemist. For 10 years he investigated the medical waters from Transylvania, also relying on his predecessors' research and he wrote an important paper in Hungarian language, published in Cluj in 1800. Divided into three volumes, the work presents some physical and chemical analyzes, focused on Rodna's springs, but also on diseases that could be treated with each type of water depending on the components. The paper became a medical guide because the author gives some advices on how to use the waters, the perfect period when people could use them, the right cure for every disease and the importance of having a balanced diet.

Keywords: medical waters, Ferentz Nyulas, chemical analizes, Rodna, medical guide.

În continua sa evoluţie, omul a căutat în permanenţă diferite mijloace de a-şi trata diversele boli. Pe teritoriul românesc, mai ales în secolele 18-19, odată cu apariţia Iluminismului, au fost utilizate apele minerale, atât intern, cât şi extern, pentru efectele terapeutice deosebite. Numărul mare de izvoare descoperite, analizele făcute de către medici, chimişti şi farmacişti, precum şi poveştile care prezentau cazuri reale ale unor ciobani şi alţi oameni simpli care şi-au găsit alinarea sau vindecarea maladiilor cu ajutorul acestor ape, au dus la intensificarea cercetărilor în acest domeniu şi promovarea factorilor naturali de cură. Astfel, istoriografia cu privire la balneologia la români în secolele 18-19 s-a îmbogăţit cu scrieri de specialitate în limbile română, maghiară, germană şi latină, aparţinând unor medici, chimişti şi istorici cunoscuţi.

Una dintre personalităţile marcante ale medicinei şi, implicit, ale balneologiei de pe teritoriul românesc a fost Ferentz Nyulas, doctor şi chimist maghiar, cu studii de medicină la Viena şi o bogată activitate ca şi medic la Gherla şi Cluj. Dintre acţiunile sale remarcante amintim: determinarea proprietăţilor fizice şi chimice ale izvoarelor minerale prin metode analitice, descoperirea manganului în apele minerale, prezentarea acţiunii acidului carbonic asupra organismului. A fost printre primii care au susţinut utilizarea factorilor balneari şi a arătat că Transilvania este foarte bogată în ape minerale, putându-se compara cu multe provincii renumite din Europa[1].

Impresionat de bogăţiile naturale din Transilvania şi impulsionat de scrierile şi studiile încercate de predecesorii săi, Nyulas a cercetat apele minerale din zona Munţilor Rodnei (judeţul Bistriţa-Năsăud). Cercetările lui, care s-au întins pe o perioadă de 10 ani, făcute mai întâi ca simplu vizitator, ca mai apoi să fie împins de o curiozitate medicală, mai ales ţinând cont de unele probleme de

sănătate pe care le-a avut, s-au concretizat într-o lucrare amplă, scrisă în limba maghiară şi alcătuită din trei volume distincte, intitulată *Az erdélyországi orvosvizeknek bontásáról közönségesen*[2].

În cercetarea efectuată, am consultat fondul de carte veche al Muzeului Naţional al Unirii din Alba Iulia , unde am găsit primul şi al treilea volum al lucrării[3] şi fondul de carte veche al Institutului Teologic Romano-Catolic din Alba Iulia, unde se păstrează într-o stare bună de conservare toate cele trei volume[4].

Fila de titlu a primului volum conţine toate datele de identificare a cărţii: titlul complet al lucrării, cu accentul pus pe cuvintele *orvos* (medic) şi *vizeknek* (apă), numele autorului, Ferentz Nyulas, având specificat titlul de doctor, locul apariţiei - Cluj, anul apariţiei - 1800 şi tipografia unde a fost tipărită cartea, cea a lui Mártin Hochmeister[5]. Formatul cărţii este 8° iar paginaţia este următoarea: [4] + XXXX + 174 p. + [8]. Tiparul este negru, cu număr variabil de rânduri la pagină. Filei de titlu îi urmează o dedicaţie scrisă de către autor pentru guvernatorul Transilvaniei Gheorghe Bánffi.

Informaţii deosebit de importante se regăsesc în cuvântul de început al acestui volum. Nyulas a amintit câţiva dintre predecesorii săi, care au avut anumite contribuţii în cercetarea apelor medicale, pe care o să îi menţionăm în cele ce urmează: John Fridvaldszky (1730-1784), iezuit şi naturalist, bibliotecar şi profesor de gramatică şi sintaxă la Alba Iulia şi Cluj. Acesta a alcătuit lucrarea *Minerologia magni principatus Transilvaniae seu metalia, semi-metalia, sulphura, salia, lapides et aque conscripta* , apărută în anul 1767, în care a prezentat mineralele din Transilvania, localităţile în care se găsesc acestea, a vorbit despre sulfuri, sare şi apele din această provincie românească[6]; Lucas Wagner (1739-1789) a urmat studiile de medicină la Viena, iar în anul 1773 şi-a susţinut teza de doctorat cu titlul *Dissertatio inauguralis medico-chemica de aquis medicatis Magni Principatus Transylvaniae*. Dintre apele analizate amintim: Arpătac, Zizin, Odorhei, Bazna[7]; Joseph Barbenius (1754-1814), doctor în Braşov, a scris lucrarea *Chemische Untersuchungen einiger merkwürdigen Gesund- und Sauerbrunnen des Székler Stuhls Háromszék in Siebenbürgen*, apărută la Sibiu în anul 1792, în care a prezentat apele din Ţinutul Secuiesc[8]. Ferentz Nyulas i-a amintit pe cei trei cu lucrările alcătuite şi contribuţiile aduse, însă i-a şi criticat deoarece s-au axat doar pe prezentarea izvoarelor minerale din Ardeal şi pe câteva analize chimice, nevorbind însă de utilitatea lor şi importanţa pentru vindecarea diverselor boli.

Un alt aspect foarte important prin care scrierile lui Ferentz Nyulas se încadrează în preocupările generate de Iluminismul transilvănean este introducerea unor termeni de specialitate în limba maghiară, inovând astfel literatura maghiară[9]. Această inovaţie a fost făcută şi de către medicul Ioan Piuariu Molnar[10] şi ulterior de către Vasilie Popp[11], care a alcătuit prima lucrare de balneologie în limba română, apărută la Sibiu în anul 1821, *Apele de la Arpătac, Bodoc şi Covasna*[12].

Prima parte, intitulată *Ajánló levél, Elöljáró beszéd és a vizeknek bontásáról közönségesen,* reprezintă un studiu asupra apei în general, în care se vorbeşte atât despre clasificarea acesteia în funcţie de elementele componente, cât şi despre importanţa şi utilitatea pentru organismul uman. Alături de analizele fizice şi chimice proprii, sunt amintite şi analizele doctorului Bergman, care a avut rezultate remarcabile, fiind luat ca model de urmaşii săi. Un aspect important asupra căruia s-a oprit autorul a fost utilizarea diferitelor instrumente pentru efectuarea analizelor şi măsurătorilor, reacţia şi rezultatele obţinute fiind diferite în funcţie de tipul recipientului folosit[13]. S-au stabilit astfel elementele fizice precum temperatura, culoarea, mirosul, aciditatea, densitatea etc, precum şi elementele chimice: acizii, sărurile, carbonaţii, nitraţii, alcalinii. Concluziile obţinute de Nyulas făceau referire la faptul că la sfârşitul secolului al 18-lea şi începutul secolului al 19-lea nu existau suficiente instrumente pentru obţinerea unor date exacte, dar şi la importanţa locului unde se făceau analizele, distanţa cât mai mică faţă de izvorul mineral garantând rezultate mai precise[14].

Volumul al doilea are ca titlu *A Radna vidéki vasas borvizeknek bontásáró* şi a apărut tot la Cluj în anul 1800. Formatul cărţi este 8°, cu paginaţia XVI + 248 p., tiparul fiind negru, cu număr variabil de rânduri la pagină, şi în acest caz.

În acest volum, autorul s-a ocupat de apele minerale, sau medicale cum le numeşte, din zona Rodnei. O atenţie deosebită a fost acordată descrierii acestei regiuni, cu poziţionarea geografică, clima, vegetaţia, lacurile, văile, izvoarele minerale existente. Pentru Nyulas, importantă este şi contribuţia doctorului Richard Hacquet, care este menţionat cu lucrarea *Neueste physykalische politische Reise in den Jahren 1788 und 1789 durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpaten*[15], scrisă în urma experienţelor trăite în călătoria ştiinţifică făcută în Carpaţii Româneşti, la masivele de sare din Moldova şi Transilvania şi izvoarele minerale de la Şaru Dornei[16].

Luând în considerare analizele şi măsurătorile proprii făcute în laboratorul din Dej şi cele ale doctorului Bergmann, Nyulas a descris cele mai importante izvoare de apă minerală din zona Rodnei: Dombhat (în prezent Anieş), Sângeorz, Valea Vinului, Valea Ursului, Rodna. Pentru fiecare dintre aceste surse la început s-a prezentat poziţionarea geografică, importanţa împrejurimilor pentru eficienţa apelor şi bogăţiile minerale existente, iar

ulterior au fost menționate proprietățile fizice și chimice. Accentul a fost pus pe izvorul de la Dombhat, cel mai important dintre toate și cu cele mai mari cantități de bioxid de carbon, carbonat de fier, carbonat de bariu, carbonat de magneziu, acid carbonic, sulfat de sodiu, clorură de sodiu, alcalini și materiale extractive[17].

Informațiile inovative aduse de către Ferentz Nyulas în privința apelor minerale, se remarcă în volumul al III-lea, *Ugyanazon vizeknek orvosi erejéről, hasznairól és vélek élés módjáról*, în care a vorbit despre puterea de vindecare a apelor minerale din Rodna și influența lor asupra modului de viață. Cu un format 8°, având ca număr de pagini VIII + 208 p. + [10], volumul este scris cu tipar negru, cu număr variabil de rânduri la pagină.

Încă de la început, autorul și-a exprimat dorința de a contribui nu doar cu cercetarea și analizarea apelor medicale, dar și cu sfaturi de utilizare pentru public. În opinia sa, pe lângă cunoașterea surselor de sănătate, este primordial ca orice medic să cunoască utilitatea lor, ajutând astfel la o folosire corectă. Deoarece a locuit timp de 10 ani în zona Rodnei, a vrut să împărtășească cititorilor tot ce a trăit și experimentat, dorind deopotrivă să colaboreze cu oricine ar fi avut mai multe cunoştinţe pentru îmbunătățirea textului[18].

Foarte interesante sunt informațiile despre modul în care diferitele procente de minerale din apă sunt folositoare sau mai puțin folositoare în tratarea diferitelor boli și cum acționează fiecare substanță (magneziu, fier, sare, carbon) în organism. Bolile pe care Nyulas considera că pot fi tratate sunt: ale sistemului respirator, digestiv, nervos, urinar, scrofuloze (inflamarea ganglionilor limfatici cervicali, inghinali sau axilari), limfatism (stare patologică caracterizată prin mărirea volumului organelor limfatice, ducând la o lipsă de energie, rezistență slabă la infecții), anemii, rahitism, reumatism, boli femeiești etc.[19].

O secțiune a volumului este dedicată prezentării unor întâmplări reale când, la sfatul autorului, au avut loc vindecări datorită utilizării apelor de la Rodna. Autorul a prezentat un caz din anul 1794, când, în Transilvania, a fost o perioadă de secetă foarte mare, ceea ce a dus la îmbolnăvirea cu scorbut a multor femei însărcinate, ajungându-se la deces. Astfel că în aprilie 1795, Nyulas a anunțat Guvernul despre această situație și a îndemnat populația să utilizeze apele feroase din Rodna alături de medicamentele necesare. Acțiunea sa a avut rezultate, mulți oameni fiind salvați de la moarte[20].

Atenția lui Nyulas s-a îndreptat și asupra modului în care apa putea fi îmbuteliată și transportată acasă pentru urmarea unei cure. Aspectele cele mai importante vizau perioada de îmbuteliere (între 8 noiembrie și 23 aprilie), modul în care se realiza transportul și recipientele utilizate.

La fel ca și Vasilie Popp în lucrarea menționată anterior, Nyulas a dat sfaturi utile pentru cititorii săi în legătură cu doza de apă medicală în fiecare perioadă a zilei în funcție de fiecare pacient și ținându-se cont de sfaturile unui medic. Curele se puteau ține 15 sau 30 de zile și se repetau cât de des era nevoie (1 dată pe an, de 2 ori sau 1 dată la câțiva ani). La tratamentul indicat vindecării diferitelor boli, foarte importanți erau și alți factori precum: somnul, mâncarea, dieta, băutura, aerul, mișcarea, hobby-urile. Autorul îi sfătuia pe cei care vizitau băile să se bucure de tot ceea ce natura oferea: izvoare tămăduitoare, împrejurimi deosebite, aer curat, dar și de modalitățile de distracție și relaxare oferite: dans, cântec, lectură, jocuri[21].

Prin această lucrare, Ferentz Nyulas a intenționat să scrie prima carte în limba maghiară despre apele medicale din Ardeal și, cu toate că a introdus termeni de specialitate și a făcut analize chimice, nu o consideră o lucrare de știință, autorul dorind să utilizeze cuvinte simple, pe înțelesul tuturor. El a vrut să le împărtășească cititorilor săi experiențele de 10 ani trăite în zona Rodnei, cazurile întâlnite, cercetările efectuate, ajutând astfel la utilizarea corectă și eficientă a apelor minerale, pe care le numește medicale tocmai datorită efectelor terapeutice deosebite. Prin rezultatele obținute, prin munca sa de editare a informațiilor, de difuzare a cunoștințelor în domeniul studiat, de inovare și modernizare a limbajului specific, Nyulas aduce o contribuție importantă literaturii medicale, fiind un deschizător de drumuri în balneologia din Transilvania.

Note:

1. Ferentz Nyulas (1758-1808), absolvent al Facultății de Medicină din Viena și Budapesta, a făcut doctoratul la Budapesta în anul 1788, când și-a susținut teza. A fost medic la Gherla și protomedic la Cluj, apud Elena Berlescu, *Enciclopedia de balneoclimatologie a României*, ed. 2, București, Editura All, 1996, p. 157.
2. Ferentz Nyulas, *Az erdélyországi orvosvizeknek bontásáról közönségesen*, Kolozsvár, Nyomtt. Hochmeister Márton által, a'Kiado költségével, 1800, în József Szinnyei, *Magyar Írók élete és munkái*, disponibil la adresa web *http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm* accesat la 11.09.2016.
3. Volumele au un număr de inventar BV.916 și au fost clasate în categoria Fond -2816/28.11.2014, vezi *http://clasate.cimec.ro/detaliu.asp?tit=Carte-veche--Nyulas-Ferenc-autor--A-Radnavid%C3%A9ki-vasas-borvizeknek-orvosi-erej%C3%A9r%C3%B6l-hasznair%C3%B3l-%C3%A9s-v%C3%A9lek-%C3%A9l%C3%A9snek-m%C3%B3dj%C3%A1r%C3%B3l&k=93670BB70FC54205BEA3180E16E4FF52* (accesat la 12.09.2016).
4. Volumele au cotele R-3454, R-3455 și R-3456.

5. Tipografia Mártin Hochmeister a început să funcţioneze în Sibiu începând cu anul 1777, sub conducerea lui Mártin Hochmeister şi a fiului său cu acelaşi nume. Au fost tipărite puţine cărţi româneşti, în special instrucţiuni, acte şi texte ocazionale, vezi Ioan Chindriş, Niculina Iacob, Eva Mârza, Anca Elisabeta Tatay, Otilia Urs, Bodgan Crăciun, Roxana Moldovan, Ana Maria Roman-Negoi, *Cartea românească veche în Imperiul Habsburgic (1691-1830). Recuperarea unei identităţi culturale*, Cluj- Napoca, Editura Mega, 2016, p. 36.

6. János Fridvalszky, *Minero-logia magni principatus Transilvaniae seu metalla, semi-metalla, sulphura, lapides et aquae conscripta*, Claudiopoli, 1767, în *http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm* (accesat la 11.09.2016).

7. Lukács Wagner, *Dissertatio inauguralis medico-chemica de aquis medicatis Magni Principatus Transylvaniae,*Viennae, 1773, în *http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm* (accesat la 11.09.2016).

8. József Barbenius, *Chemische Untersuchungen einiger merkwürdigen Gesund- und Sauerbrunnen des Székler Stuhls Háromszék in Siebenbürgen,* Hermannstadt, 1792*,* în *http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm* (accesat la 11.09.2016).

9. Ferentz Nyulas, *Az erdélyországi orvosvizeknek bontásáról közönségesen,* Kolozsvár, Nyomtt. Hochmeister Márton által, a'Kiado költségével, 1800, p.XXX-XXXX.

10. Date bibliografice despre doctorul Ioan Molnar Piuariu în Mircea Popa, *Ioan Molnar Piuariu, monografie*, Cluj-Napoca, Editura Şcoala Ardeleană, 2015.

11. Eva Mârza, Iacob Mârza, *Elemente de balneologie la polihistorul Vasilie Popp (1789-1842),* în *Saşii şi concetăţenii lor ardeleni. Studia in honorem Dr. Thomas Nägler*, Alba Iulia, Editura Altip, 2009, p. 405.

12. Vasilie Popp, *Apele minerale de la Arpătac, Bodoc şi Covasna*, Sibiu, 1821.

13. Ferentz Nyulas, *Ajánló levél, Elöljáró beszéd és a vizeknek bontásáról közönségesen,* Kolozsvár, Nyomtt. Hochmeister Márton által, a'Kiado költségével, 1800, p. 8-41.

14. *Ibidem*, p. 107-117.

15. Ferentz Nyulas, *A Radna vidéki vasas borvizeknek bontásáró*, Nyomtt. Hochmeister Márton által, a'Kiado költségével, 1800, p. V-XVI.

16. Alexandru Saabner-Tuduri, *Apele minerale şi staţiunile climatice din România*, Bucureşti, Tipografia „Gutenberg" Joseph Göbl, 1906, p. 3.

17. Ferentz Nyulas, *A Radna vidéki ,* p. 43-195.

18. Ferentz Nyulas, *Ugyanazon vizeknek orvosi erejéről, hasznairól és vélek élés módjáról,* Nyomtt. Hochmeister Márton által, a'Kiado költségével, 1800, p. III-VIII.

19. *Ibidem*, p. 14-45.

20. *Ibidem*, p. 48-50.

21. *Ibidem*, p. 134-208.

Bibliography:

Berlescu, Elena. *Enciclopedia de balneoclimatologie a României/ The encyclopedia of Romanian balneology,* Ediţia a II-a, Bucureşti, Editura All, 1996.

Chindriş, Ioan, Iacob, Niculina, Mârza, Eva, Tatay, Anca Elisabeta, Urs, Otilia, Crăciun, Bogdan, Moldovan, Roxana, Roman-Negoi, Ana Maria. *Cartea românească veche în Imperiul Habsburgic (1691-1830). Recuperarea unei identităţi culturale/ Old Romanian Book in the Habsburg Empire (1691-1830). Recovery of a cultural identity*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2016.

Mârza, Eva, Mârza, Iacob. *Elemente de balneologie la polihistorul Vasilie Popp (1789-1842)/ Balneology elements at polihistor Vasilie Popp (1789-1842),* în *Saşii şi concetăţenii lor ardeleni. Studia in honorem Dr. Thomas Nägler/ Saxons and their Transylvanian fellow citizens. Study in honour of Dr. Thomas Nagler*, Alba Iulia, Editura Altip, 2009.

Nyulas, Ferentz. *Az erdélyországi orvosvizeknek bontásáról közönségesen,* Kolozsvár, Nyomtt. Hochmeister Márton által, a'Kiado költségével, 1800.

Nyulas, Ferentz. *Ajánló levél, Elöljáró beszéd és a vizeknek bontásáról közönségesen,* Kolozsvár, Nyomtt. Hochmeister Márton által, a'Kiado költségével, 1800.

Nyulas, Ferentz. *A Radna vidéki vasas borvizeknek bontásáró*, Nyomtt. Hochmeister Márton által, a'Kiado költségével, 1800.

Nyulas, Ferentz. *Ugyanazon vizeknek orvosi erejéről, hasznairól és vélek élés módjáról,* Nyomtt. Hochmeister Márton által, a'Kiado költségével, 1800.

Nyulas, Ferentz. *Az erdélyországi orvosvizeknek bontásáról közönségesen,* Kolozsvár, Nyomtt. Hochmeister Márton által, a'Kiado költségével, 1800, disponibil la adresa web *http://clasate.cimec.ro/detaliu.asp?tit=Carte-veche--Nyulas-Ferenc-autor--A-Radna-vid%C3%A9ki-vasas-borvizeknek-orvosi-erej%C3%A9r%C3%B6l-hasznair%C3%B3l-%C3%A9s-v%C3%A9lek-%C3%A9l%C3%A9snek-m%C3%B3dj%C3%A1r%C3%B3l&k=93670BB70FC54205BEA3180E16E4FF52.*

Popp, Vasilie. *Apele minerale de la Arpătac, Bodoc şi Covasna/ Mineral waters from Arpătac, Bodoc and Covasna*, Sibiu, 1821.

Saabner-Tuduri, Alexandru. *Apele minerale şi staţiunile climatice din România/ The mineral waters and climate resorts from Romania*, Bucureşti, Tipografia „Gutenberg" Joseph Göbl, 1906.

Szinnyei, József. *Magyar Írók élete és munkái*, disponibil la adresa web *http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm.*